

BRNO NAPOLEONSKÉ

Jaromír Hanák

V Brně jsou desítky, ba stovky pamětihodností. My se v tomto článku zaměříme na místa, která jsou spojena s dvojí okupací města francouzskými vojsky, v letech 1805 a 1809. Zajímat nás bude také – a především – to, jak se některá místa v Brně od té doby změnila, jak vypadají dnes.

Na konci srpna 1805 vyrazila Napoleonova Velká armáda naproti koaličním armádám Rusů a Rakušanů z táborů na pobřeží kanálu La Manche. V polovině listopadu dorazila do střední Evropy. Francouzi obsadili Vídeň a poté překročili v patách ustupujících Rusů hranice na Moravu a přes Znojmo a Pohořelice směřovali k Brnu. Ve městě tehdy dlel na útěku z Vídně rakouský císař František I., před blížícím se nepřítelem se však urychleně přemístil dál do Olomouce, Brno vyklidila i rakouská armáda.

Fakt, že je válka, museli Brňané přijmout 19. listopadu, kdy do města vjely Brněnskou branou v ústí Pekařské ulice první jednotky francouzské jízdy a velitel francouzského předvoje maršál Murat se ubytoval v Dobbelssteinově paláci na Velkém náměstí.

Následujícího dne prošlo městem od Brněnské brány přes Zelný trh a Židovskou bránu (při ústí dnešní Masarykovy ulice naproti železničnímu nádraží) na dvanáct tisíc příslušníků pěchoty Velké armády, kteří směřovali z Brna dále na severovýchod. Přesuny vojska pokračovaly i v dalších dnech. Ve středu 20. listopadu po poledni přijel do Brna se svou gardou císař Napoleon I. Spolu s maršálem Adolfem Eduardem Mortierem, který byl ustanoven vojenským guvernérem Moravy, se ubytoval v guberniálním paláci, v sídle nejvyšších zemských úřadů, na Dikasteriálním (dnes Moravském) náměstí, který jen krátce předtím narychlo opustil rakouský císař František I. s doprovodem. V paláci přebýval také velitel III. armádního sboru maršál Louis-Nicolas Davout. Francouzská generalita našla ubytování ve šlechtických palácích, ostatní vojáci v měšťanských domech, klášterech, opuštěných kasárnách a dalších budovách. Hrad Špilberk obsadilo několik set granátníků.

Maršál Joachim Murat byl ubytován v domě barona Dobbelssteina (na rohu Zámečnické ulice), náčelník generálního štábu Louis-Alexandre Berthier v hostinci U Tří knížat, velitel V. armádního sboru maršál Jean Lannes v Biskupském dvoře. Několik vysokých důstojníků našlo příbytek na Velkém náměstí, dnešním náměstí Svobody. V paláci hraběte Blümegea (tzv. Schwanzův dům či také Dům pánů z Lipé) bydlel velitel jedné z pěších divizí generál Suchet, v paláci knížete Kounice přebýval a po bitvě se léčil ze zranění velitel divize lehké jízdy generál François Etienne Kellermann, v domě hraběte Mitrovského (dnes zde stojí obchodní dům

Omega) bydlel velitel Brna generál Pannetier, v domě guberniálního rady barona Schröfla (na rohu náměstí a Běhounské ulice) byl ubytován v bitvě zraněný velitel 2. brigády 1. pěchotní divize generál Joseph Laurent Demont a do sousedního Herringova domu (dnes v něm sídlí brněnské pracoviště Národního památkového ústavu) byl později po bitvě převezen těžce zraněný generál Paul Charles Thiébault, velitel jedné z brigád pěchoty.

Obyvatelům Brna, jichž bylo tehdy něco málo přes 25 000 (z toho 10 000 uvnitř hradeb), nastaly krušné časy, okupaci provázely реквизиce potravin a píce pro koně. Brněnský magistrát se pokoušel udržet řád, dařilo se to však jen stěží, a to pouze díky vydatné pomoci příslušníků Brněnského městského střeleckého sboru, kteří stavěli v době francouzské okupace stráž u Veselé brány na křižovatce dnešních ulic Veselé a České.

Centrem událostí se v průběhu francouzské okupace stal palác na Dikasteriálním náměstí, v němž sídlily moravské zemské úřady a kde, jak už jsme se zmínili, přebýval císař Napoleon I. Zprvu tu proběhla jednání s rakouskými vyslanci hrabětem Stadionem a generálem Gyulaiem, po nich přijel vyjednávat pruský diplomat Haugwitz. Poté, co byl 28. listopadu u Vyškova napaden Spojenci francouzský předvoj, byly rozhovory přerušeny, většina francouzských jednotek Brno opustila a po Olomoucké silnici se vydala k Vyškovu. Týmž směrem odjel i císař Napoleon I. se svou gardou, aby přesunul svůj hlavní stan do terénu. Poté projížděly Brnem ještě francouzské posily – jezdecké oddíly sboru maršála Bernadotta narychlo povolané od Jihlavy.

Od časného rána 2. prosince se Brňané scházeli na městských hradbách a vyvýšených místech, zejména tam, kde byl později zřízen park Františkov (dnes Denisovy sady), aby s obavami sledovali vzdálené dunění slavkovské bitvy a snažili se vytušit její průběh a výsledek. Už brzy odpoledne přicházeli z bojiště první účastníci bitvy a večeru už se město rychle plnilo tisíci raněných a také zajatců. Z bojiště se sem přestěhovala hrůza smrti. Ranění a nemocní byli ošetřováni v klášterech, kostelech a v sále divadla Reduta, kde byly pro ně zřízeny špitály. „Útočiště“ našly v Brně i tisíce zajatých rakouských i ruských vojáků. Ti byli internováni v kasárnách, v továrnách a v dalších budovách. Příliv zraněných i zajatců pokračoval i v dalších dnech.

V bitvě byla raněna řada francouzských generálů, kteří se poté léčili v Brně: těžce raněný velitel divize lehké jízdy Kellermann, kartáčovou střelou zraněný Thiébault, brigádní generál pěchoty Demont, do prsou zasažený Korsičan Sebastiani. Jeden z nich bitvu dlouho nepřezil: Čtyři dny po ní – v tentýž den, kdy bylo ve slavkovském zámku podepsáno příměří – podlehl v domě rytíře Čejky z Badenfeldu na Nové Veselé ulici (dnes České) zraněním z bitvy generál Jean-Marie-Mellon de Roger Valhubert, velitel 2. brigády 2. pěchotní divize V. armádního sboru maršála Lannese, rytíř a důstojník řádu Čestné legie.

Císař Napoleon I. se vrátil do Brna až takřka týden po bitvě, 7. prosince. Právě včas, aby se i on mohl v chrámu sv. Jakuba zúčastnit církevního obřadu za zemřelého generála Valhuberta, jehož tělo bylo vzápětí pohřbeno na městském hřbitově.

Po Napoleonově návratu se v Brně odehrálo první kolo jednání o mírových podmínkách, jejichž obrysy načrtl císař bezprostředně po skončení bitvy rakouskému parlamentáři knížeti Liechtensteinovi a poté císaři Františkovi I. Liechtenstein byl ostatně jedním ze dvou účastníků brněnského jednání z rakouské strany, druhým byl hrabě z Vrbna. Za francouzskou stranu se jednání zúčastnil mimo jiné ministr zahraničí Talleyrand.

Brno skýtal obraz bídy a utrpení. Ve městě panovala dusivá atmosféra a strach, byl nedostatek potravin a základních potřeb, nároky okupačních vojsk se stupňovaly, v neuklizených ulicích se vršily hromady odpadků a brzy se rozšířila tyfová epidemie. Přes obětavou péči lékařů, řeholníků i civilistů byly nakonec mezi civilním obyvatelstvem stovky obětí. O poměrech ve městě vypovídá i jedno kuriózní nařízení: bylo zakázáno zvonit umíráčkem – úmrtnost byla totiž tak vysoká, že by zvonil bez ustání...

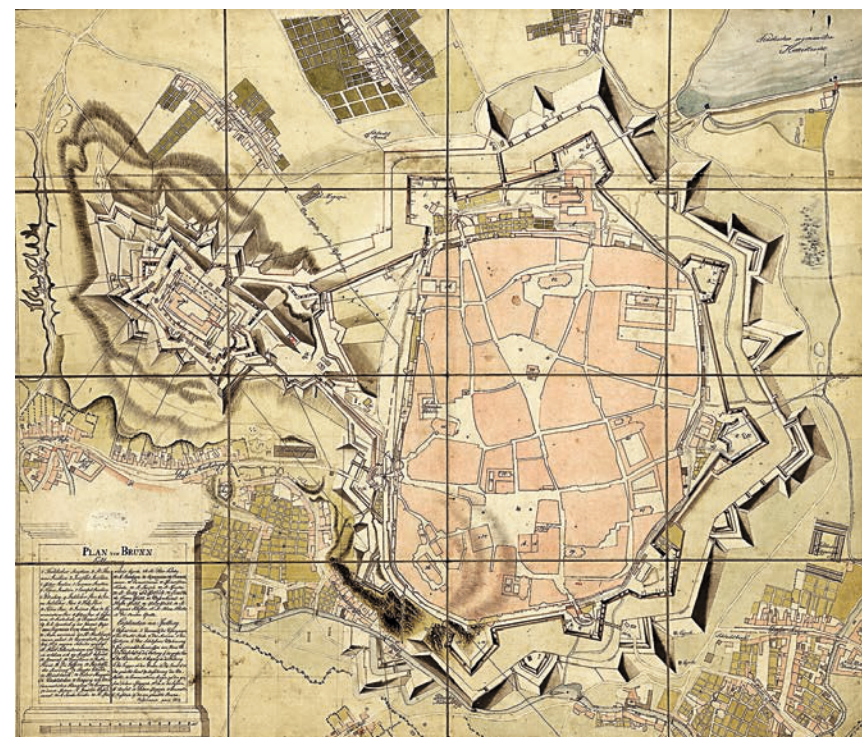
Neúnosná situace vedla k tomu, že vyjednávači stačili v Brně dohodnout jen jednu smlouvu: 10. prosince stvrdili vyhlášení Království Bavorského. Královstvím se stalo z Napoleonova rozhodnutí i Württembersko, Bádensko bylo povýšeno na velkovévodství. Mírová jednání byla poté narychlo přesunuta do uherského Prešpurku (Bratislava), kde byl 26. prosince podepsán mír. Zpráva o tom dorazila do Brna v předposlední den roku 1805. Mírové podmínky byly pro město zvláště tvrdé – zubožené okupační muselo Francouzům navíc zaplatit vysokou kontribuci ve výši 20 000 zlatých. Uzavření míru a jeho ratifikaci ve Vídni na Nový rok 1806 oznámil v Brně ve čtvrtek 2. ledna 1806 nejvyšší představitel státních úřadů v okupovaném městě dvorský komisař František svobodný pán Roden.

Císař Napoleon I. opustil Brno již 12. prosince, ale početná francouzská posádka zde zůstala ještě další měsíc. Teprve 13. ledna 1806 se do Brna vrátil malý oddíl rakouské jízdy, okupace Brna francouzským vojskem skončila a město se mohlo začít navracet k normálnímu životu.

Jak vypadalo Brno na počátku 19. století? Stále ještě bylo pevnostním městem, jakým se stalo nejpozději v průběhu třicetileté války. Opevnění přitom pomohlo město v uplynulých stoletích několikrát uchránit: v letech 1428 a 1430 před obléháním husity a zejména v letech 1643 a 1645, kdy stála před Brnem švédská vojska. Poté se hradby postupně měnily a jejich funkci nahradil pás bastionů. Opevnění města se osvědčilo ještě jednou, to když Brno v roce 1742 během tzv. válek o rakouské dědictví neúspěšně obléhala pruská vojska pod velením vojevůdce a krále Fridricha II. Velikého.

Relativně nevelký prostor kolem centra města tak ještě na počátku 19. století uzavíral systém opevnění, jemuž vévodil původně gotický zeměpanský hrad Špilberk. Na severu probíhaly hradby souběžně se Solniční ulicí, odtud pokračovaly k východu k Běhounské ulici a dál až na úroveň Rooseveltovy, kde se obrátily k jihu a směřovaly ulicí Sukovou, Měninskou a Novobranskou do ohbí Josefské ulice, dále na Bašty a přes Denisovy sady a Šilingrovo náměstí do Husovy ulice. Souběžně

se západním křídlem Nové radnice a hotelem International pokračovaly zpět na Solniční ulici do míst, kde stojí hotel Slavia. V místech, kudy dříve vedly do města a z města nejvýznamnější cesty, umožňovalo vstup do města původně pět bran. Brněnská brána stávala na spojnici Dominikánské a Starobrněnské ulice a vycházelo se z ní směrem na Staré Brno, Jihlavu, Znojmo a Mikulov. Veselá brána se nacházela na spojnici ulic České a Veselé, směrem na ulici Veverčí a Tišnov. Běhounská (či také Rýnská) brána stojící na konci ulic Běhounské a Kozí vyváděla na Královo Pole, Černou Horu a dále do Čech a do Slezska. Měninská brána na konci Orlí ulice směřovala k Cejlu, Zábrdovicím a Obřanům. Židovská brána, již jako jedinou mohli do města a Židovské čtvrti až do doby panování císaře Josefa II. vcházet Židé (v roce 1454 byli z Brna vypovězeni), stávala před spojnici Masarykovy a Kapucínského náměstí a směřovala na Měnin, Olomouc, Rajhrad a Vídeň. Dočasně – mezi lety 1744 a 1861 – stála v bastionovém pásu v nynější Údolní ulici Hackelova brána. Jedinou z brněnských bran, jež se dochovala do dnešních dnů, je Měninská brána.

Plán Brna z 2. poloviny 18. století ukazuje Brno jako pevnostní město. (Archiv města Brna)

Brněnská brána, zde ve 30. letech 19. století, byla zbořena v letech 1848–1852.
(Archiv města Brna)

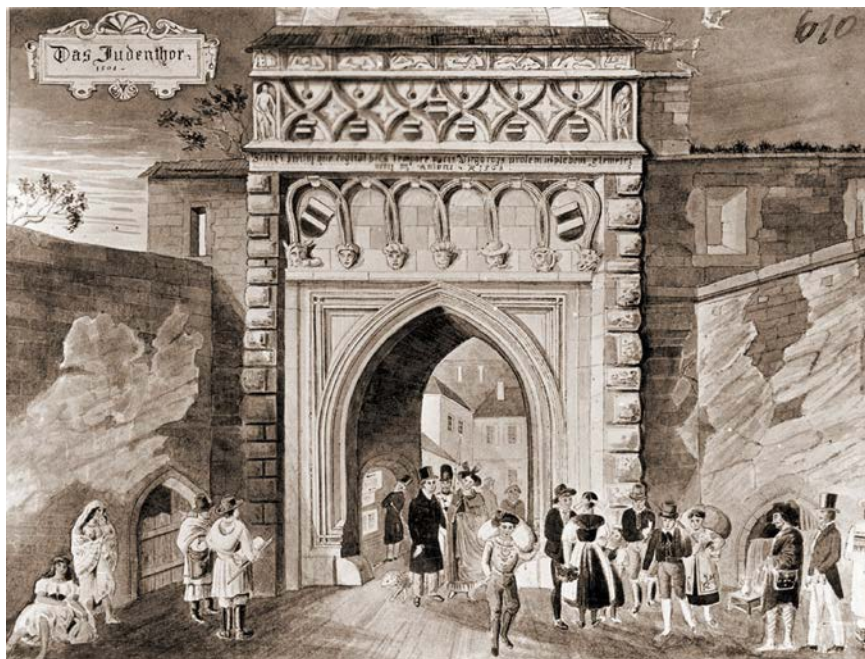
Zelný trh. Kolorovaná kresba Františka Richtera. (Muzeum města Brna)

Ústí Pekařské ulice, v němž stávala Brněnská brána. Tudy vstupovaly na svém pochodu od Znojma a Pohořelic do města hlavní síly francouzské armády. (foto: Jaromír Hanák)

Zelný trh dnes. (foto: Miroslav Zavadiil)

Židovská brána. (Archiv města Brna)

Dnešní pohled na místo, kde stávala Židovská brána. (foto: Miroslav Zavadiš)

Dobové vyobrazení Dikasteriálního náměstí s kostelem sv. Tomáše a komplexem dikasteriálního paláce; v popředí před nimi hradby a Veselá brána. Výřez z kolorované kresby Františka Richtera. (Archiv města Brna)

Místodržitelův palác – současné foto; dnes sídlí v paláci Moravská galerie v Brně. (foto: Martin Vybíral)

Velké náměstí v době bitvy u Slavkova. Kresba Františka Richtera. (Archiv města Brna)

Velké náměstí – náměstí Svobody dnes. (foto: Vilém Walter ml.)

Na snímku západní části Velkého náměstí z počátku 20. století je v ústí Zámečnické ulice vlevo uprostřed zachycen původní dům barona Dobbelsteina, kde byl ubytován maršál Murat. Historická fotografie Josefa Kunzfelda. (Archiv města Brna)

Jak dokládá další fotografie, pořízená o několik let později, po roce 1910, vyrostla na místě domu barona Dobbelsteina novostavba; dům zde stojí dodnes. Historická fotografie Josefa Kunzfelda. (Archiv města Brna)

Fotografie zachycuje původní podobu Kounicova paláce na Velkém náměstí, v němž byl ubytován (a ze svého zranění v bitvě u Slavkova se léčil) francouzský generál Kellermann. Historická fotografie Josefa Kunzfelda. (Archiv města Brna)

Palác byl po ničivém požáru v 70. letech 19. století rekonstruován a ve 20. letech 20. století zbořen. Nahradila jej novostavba Velkomoravské (dnes Komerční) banky. (foto: Jaromír Hanák)

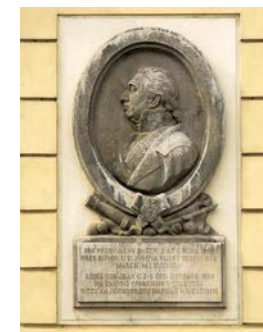
V roce 1805 byl v hostinci U Tří knížat na nároží ulic Poštovské a Jánské, kde nocovaly nejvýznamnější návštěvy Brna, ubytován náčelník generálního štábu a ministr války maršál Berthier. Po bitvě se zde měli podle příkazu velitele města generála Pannetiera hlásit u generála Wimpfena všichni zajatí ruští generálové a důstojníci, aby od něj obdrželi poučení o svém transportu do Paříže. (foto: Národní památkový ústav, ÚOP Brno)

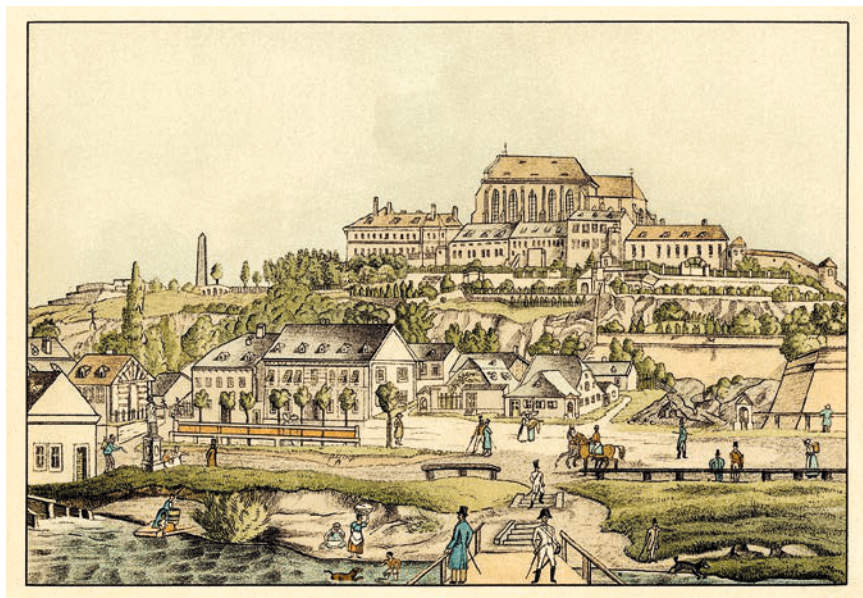
Dnes nese název U Tří knížat dům na Jánské ulici č. p. 12. Původní budova hostince ovšem stávala naproti, na nároží Poštovské a Jánské ulice v místech, kde byla v 70. letech 19. století postavena budova pošty (uzavřena v r. 2012). Název byl pak přenesen na již zmíněný protilehlý dům na Jánské ulici, který byl do té doby Domem pánů z Boskovic. (foto: Jaromír Hanák)

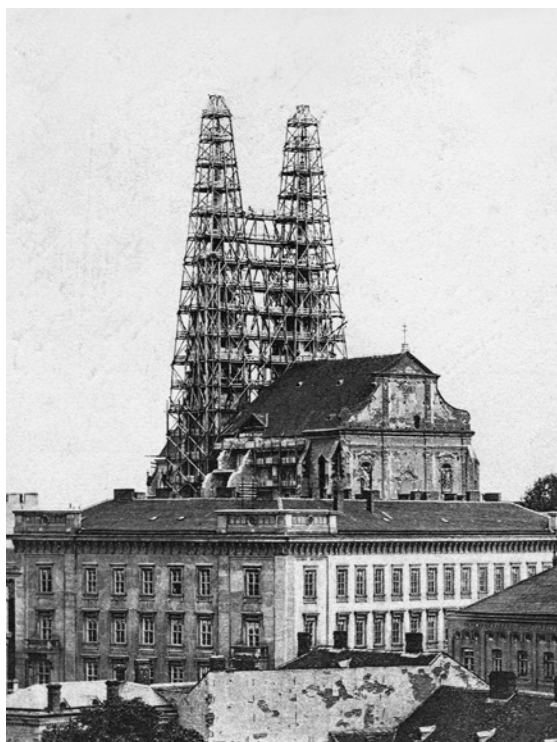
Monumentální palác olomouckého biskupa kardinála Františka Dietrichsteina z počátku 17. století v horní části Zelného trhu se stal útočištěm francouzských vojenských lékařů a zdravotníků pečujících o zraněné a nemocné vojáky jak zde, tak v sousedícím Biskupském dvoře. I tam byl po bitvě zřízen lazaret, byl tam také ubytován velitel V. armádního sboru maršál Jean Lannes. (foto: Martin Vybíral)

Během tažení proti Napoleonovi pobýval v paláci ruský vojevůdce M. I. Kutuzov; jeho pobyt ve dnech 2.–5. října připomíná pamětní deska vpravo od vstupu do budovy. (foto: Miroslav Zavadil)

V katedrále sv. Petra a Pavla byli krátce po bitvě umístěni ruští zajatci, kteří zde spálili část mobiliáře. Strhli a rozsekali kostelní lavice, anděly a svatě a udělali si oheň, aby se zahřáli. Byli proto zahráni do městského příkopu, kde mnozí zemřeli. Kolorovaná kresba Františka Richtera. (Archiv města Brna)

Počátkem 20. stol. byl chrám přestavěn v novogotickém stylu a tehdy byla také jeho silueta obohacena o dvě majestátní věže. (Archiv města Brna)

Na Františkově (dnes Denisovy sady) na Petrově byl v říjnu 1818 na paměť vítězného ukončení napoleonských válek odhalen a vysvěcen Památník míru. Olejomalba Františka Richtera. (Moravská galerie Brno)

Současná fotografie památníku. (foto: Jaromír Hanák)

Na někdejším městském hřbitově, v místech dnešního Týršova sadu, byl pohřben hodnostně nejvyšší padlý bitvy u Slavkova - francouzský generál Valhubert. Dobová kresba hřbitova.

V roce 1969 byl na místě někdejšího generálova hrobu v Týršově sadu odhalen pečí české pobočky sdružení Amitiés Internationales Napoléoniennes jeho pomník.

Čtyři roky po bitvě u Slavkova se francouzská vojska do Brna vrátila a zůstala zde podstatně déle než v roce 1805 – téměř čtyři měsíce. Francouzi obsadili jižní Moravu v létě 1809, po poslední válečné epizodě tzv. Dunajského tažení, bitvě u Znojma. Brno okupoval III. armádní sbor maršála Davouta. Sídlem jeho štábu se stal opět Dikasteriální palác, vojsko bylo umístěno převážně v kasárnách a na hradě Špilberku. V polovině srpna uspořádali Francouzi v Brně velkolepé oslavy 40. narozenin svého císaře. V předvečer i ráno zazněly ze Špilberku dělostřelecké salvy, dopoledne se konala slavnostní mše na Petrově a vojenská přehlídka na Velkém náměstí, odpoledne slavnost v Lužánkách s večerním plesem a ohňostrojem, které se kromě francouzských důstojníků nedobrovolně účastnili i příslušníci brněnské honorace.

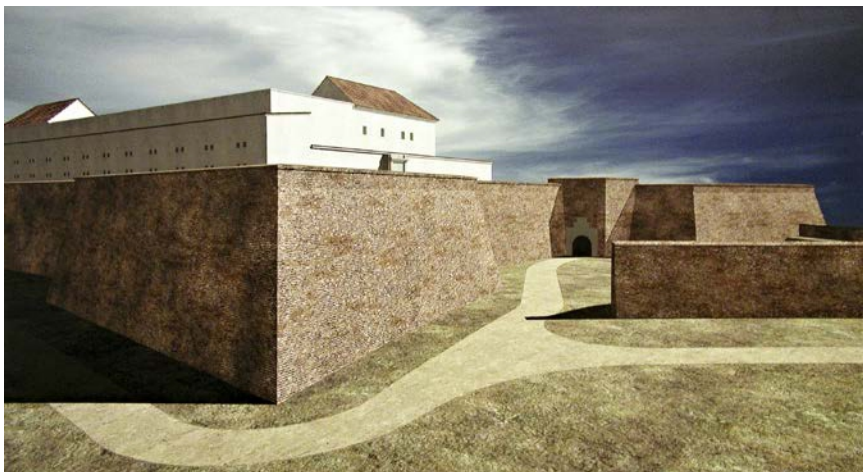
Císař sám přijel do Brna o měsíc později. Ubytoval se opět v Dikasteriálním paláci, v následujících dnech navštívil hrad Špilberk, kde si důkladně prohlédl zdejší opevnění, na někdejším slavkovském bojišti se konala za jeho přítomnosti slavnostní přehlídka jednotek na památku velkého vítězství.

15. srpna 1809 se staly Lužánky, kde byl o čtyři roky dříve zřízen polní lazaret (a kde se tehdy zřejmě konala smuteční slavnost za generála Valhuberta), místem velkolepé oslavy 40. narozenin císaře Napoleona, spojené s večerním plesem a ohňostrojem. Ty zde uspořádala francouzská okupační armáda za početné účasti brněnské honorace a měšťanů. Kolorovaná kresba Františka Richtera. (Archiv města Brna)

Zátiší v Lužánkách dnes. (foto: Jaromír Hanák)

Během destrukce pevnosti vyhodili francouzští ženisté do vzduchu několik bastionů i úseků hradeb, budovu zbrojnice, částečně zasypali hlubokou hradní studnu a cisternu. Nejdůležitější moravská pevnost tím definitivně ztratila svůj bývalý význam.

(foto z výstavy Památuj si Napoleona, Muzeum města Brna 2005)

Poté, co byla v polovině října 1809 ve Vídni uzavřena mezi Rakouskem a Francií mírová smlouva, francouzské okupační jednotky město opustily. Ještě předtím však zahájilo francouzské vojsko na Napoleonův příkaz destrukci nejdůležitějších částí špilberské pevnosti. Od 28. října do 4. listopadu byly pobořeny tři bastiony a hradby mezi nimi. Zkáze neušla ani zbrojnice a pro život pevnosti nezbytné vodní zdroje. Kdysi významná pevnost nyní pozbyla svoji cenu. Napoleonův zásah předznamenal proměnu kdysi pevnostního města v moderní průmyslové velkoměsto.

Hradní komplex prošel přestavbou pevnosti na věznici ve třicátých letech 19. století radikální rekonstrukcí, z původního gotického hradu se toho kromě základní dispozice zachovalo poměrně málo. Během druhého desetiletí 19. století začaly být plochy bastionů sadově upravovány, na východní straně města, v místech zvaných Koliště, vznikl park a promenádní alej. Podle nařízení císaře Františka Josefa I. z 25. prosince 1852 přestalo být Brno vojenským městem a zbylé části hradeb byly dále bourány. Bastionový pás byl definitivně odstraněn během 60. let 19. století, část kolem železničního nádraží zanikla již dříve. Na místě městského opevnění poté vznikla reprezentativní okružní třída.

Autor děkuje za připomínky Mgr. Daně Olivové a prof. Dr. Dušanu Uhlířovi, CSc.

PRAMENY A LITERATURA

Archiv města Brna:

Fond U5 Sběrka fotografií [1800] 1850 2014.

Fond U7 Nová sbírka fotografií [1800]–1945.

Fond U9 Sběrka map a plánů 1645–2013.

Fond U22 Sběrka pohlednic města Brna 1890–2012.

Fond U25 Sběrka grafik, kreseb a reprotisků 1699–1964.

BAUMANNOVÁ, Dagmar. *Francouzi v Brně a na Špilberku*.

Brno: Muzeum města Brna, 2011. ISBN 978-80-86549-88-0.

HANÁK, Jaromír. *Slavkovské bojiště: průvodce krajinou bitvy „tří císařů“*.

Brno: Ave, 2015. Turistický průvodce. ISBN 978-80-86831-05-3.

JORDÁNKOVÁ, Hana a SULITKOVÁ, Ludmila. *Brno*. I. díl, Město uvnitř hradeb.

Praha: Paseka, 2008. Zmizelá Morava. ISBN 978-80-7185-916-1.

KUNZFELD, Josef a FILIP, Vladimír. *Fotograf Josef Kunzfeld: Brno*.

Brno: Josef Filip, 2015. Brno – město, lidé, události. ISBN 978-80-905166-5-6.

SAMEK, Bohumil a HRUBÝ, Karel Otto. *Brno – proměny města*. Brno: Blok, 1982.

SAMEK, Jakub, ed. *Třetí koaliční válka 1805: projekt Austerlitz 2005 : sborník přednášek slavkovské konference „Evropské aliance 18. století – aliance Evropy kolem impéria Velkého národa. Slavkovská bitva a její pozadí“ a studii vztažených k událostem roku 1805*. Třebíč: Akcent, 2004. ISBN 80-7268-301-2.

SVOBODOVÁ, Jana, VANĚK, Jiří a OLIVOVÁ, Dana. *Scénář výstavy Pamatují Napoleona*. Muzeum města Brna, 2005.

ŠPATNÝ, Jan. *Napoleon na Moravě v roce 180*, rukopis.

TUČKOVÁ, Kateřina. *Fabrika: příběh textilních baronů z moravského Manchesteru*. V Brně: Moravská galerie, 2014. ISBN 978-80-7027-278-7.

UHLÍŘ, Dušan. *Slunce nad Slavkovem*. Praha: Mladá fronta, 1984.

UNTERWEEGER, Kajetan. *Meine Leiden im Trasslerschen Haus in Brünn*. Krakov 1806.

KLÍČOVÁ SLOVA: město, proměna, francouzská vojska, 1805, 1809, Špilberk

Zusammenfassung

NAPOLEONISCHES BRÜNN

Der Text fasst den zweimaligen Aufenthalt der französischen Armeen in Brünn in den Jahren 1805 und 1809 und die Veränderungen einiger Orte der Stadt zusammen, die mit diesen Geschehnissen verbunden waren. Napoleons Armee besetzte Brünn im Jahr 1805 ab Mitte November bis Anfang Januar des Folgejahres, vier Jahre später von Juli bis November. Zu der ersten der beiden Okkupationen kam es während eines Feldzugs, der für die Franzosen in der siegreichen Schlacht bei Austerlitz gipfelte. Sie war für Brünn mit einer erheblichen Belastung und für die Bewohner der Stadt auch mit Leid verbunden, und das insbesondere nach der Schlacht, als sich die Stadt mit verwundeten und gefangenen Soldaten füllte. Die zweite Okkupation brachte dann unter anderem die Zerstörung eines Teils der Festung Spielberg mit sich, was ein Vorzeichen für den endgültigen Untergang des Festungscharakters der Stadt bedeutete. Ein unerlässlicher Bestandteil des Artikels ist sein Bildteil, durch den man das Aussehen mancher Orte zu Beginn des 19. Jahrhunderts mit ihrem heutigen Erscheinungsbild vergleichen kann.